

Μακεδονικά

Τόμ. 13, Αρ. 1 (1973)

Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν

Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής

doi: [10.12681/makedonika.923](https://doi.org/10.12681/makedonika.923)

Copyright © 2014, Ζαχ. Ν. Τσιρπανλής

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Τσιρπανλής Ζ. Ν. (1973). Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν. *Μακεδονικά*, 13(1), 467–472. <https://doi.org/10.12681/makedonika.923>

Milan Vasić, Martolosi u Jugoslavenskim lemlama pod Turskom vladavinom (Οί άρματολοι εις τας Γιουγκοσλαβικας χώρας κατά την τουρκοκρατίαν), Serajevo 1967.

Ο συγγραφεύς ποιείται ευρείαν χρηση ενδιαφερουσών πηγών προερχομένων εκ διαφόρων άρχεων παραθέτων και τινας φωτοτυπίας, έχει δε υπ' όψιν του την βουλγαρικήν βιβλιογραφίαν επί του θέματος, καθώς και τὰ γραφέντα παρά τών Σλάβων ιστορικών της νοτίου Γιουγκοσλαβίας, οι όποιοι άνιστορήτως άποκαλοϋν την περιοχήν αυτήν Λαϊκήν Δημοκρατίαν της Μακεδονίας, νεόπλασμα μεταπολεμικών άπαράδεκτον έθνολογικώς και γλωσσικώς. Η άλληλεγγύη αυτή μεταξύ μερίδος συγγραφέων εν οίς και ο Vasić καθιστά τό κατά άλλα έπιστημονικώς σοβαρόν και έπιμελές έργον του, με τό όποιον ασχολούμαι δι' όλίγων ενταϋθα, διαβλητόν.

Ο συγγραφεύς καταγόμενος προφανώς εκ Βοσνίας χρησιμοποιοεί εκ της ελληνικής βιβλιογραφίας εις πλείστας περιπτώσεις και τας εργασίας μου «Άρματολοι και κλέφτες εις την Μακεδονίαν», Θεσσαλονίκη 1948 και τούς δύο τόμους τών τουρκικών άρχείων Μακεδονίας που έδημοσίευσα κατά τὰ έτη 1952 και 1954. Δυστυχώς δέν έλαβεν υπ' όψιν του τὰ έτερα έργα του γράμονος υπό τόν τίτλον: «Η επανάστασις του 1821 εις την Μακεδονίαν», γ' έκδοσις, Βραβεϊον Άκαδημίας Άθηνών, Θεσσαλονίκη 1967 και πρό παντός την β' έκδοσιν της εργασίας «Άρματολοι και κλέφτες εις την Μακεδονίαν» Θεσσαλονίκη 1970, μετά περιλήψεως εις την γαλλικήν γλώσσαν, τὰ όποια εξέδωκεν η Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, ως και τας κριτικας έπ' αυτών γραφείσας παρ' έξεχόντων έπιστημόνων που έδημοσιεύθησαν εις τὰ έπιστημονικά περιοδικά «Μνημοσύνη», τ. Γ' (1971), σελ. 20-25 και «Μακεδονικά», τ. 11 (1971) σελ. 425-435. Έκει θά έβλεπε πληθώραν άλλων πληροφοριών, ώστε ν' άποφύγη όλισθήματά τινα εις τὰ όποια περιέπεσε (βλ. σελ. 13 κ.έ.).

Άναφερόμενος ο Vasić εις την προέλευσιν της λέξεως άρματολός και του θεσμοϋ τών άρματολων, ότι είναι άξια προσοχής η θεωρία συμφώνως προς την όποιαν ο όρος martolosi προήλθεν από την ελληνικήν λέξιν άρματολός, διότι τὰ στοιχειά τὰ όποια εύρεν εις τας πηγάς, ενισχύουν την θεωρίαν ταύτην: α) Συμφώνως προς μίαν σημείωσιν, την όποιαν έδημοσίευσεν ο Κ. Σάβας (Ιστορικά μνημεία κ.λ., Paris 1883), ο όρος άρματολός ητο ηδη γνωστός κατά τούς χρόνους του Ιουστινιανού. β) Ο φορεύς μιάς άφρισμένης ύπηρεσίας εις τό Βυζαντινόν Κράτος όνομάζετο άρματολός και γ) εις τας ελληνικας χώρας, αι όποιαι εύρίσκοντο υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν, ο θεσμός αυτός έφερε την αυτήν όνομασίαν αλλά μόνον εις την ελληνικήν γλώσσαν.

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ

Πνευματικοί άνδρες της Μακεδονίας κατά την τουρκοκρατίαν, Δημοσιεύματα της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Μακεδονική Λαϊκή Βιβλιοθήκη, άριθ. 23, Θεσσαλονίκη 1972, 8ον, σελ. 185.

Πρόκειται για τέσσερεις διαλέξεις που δόθηκαν στην αίθουσα τελετών της Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών κατά τό πρώτο εξάμηνο του 1972. Και οι τέσσερεις αναφέρονται σε Μακεδόνες λογίους που ανέπτυξαν έμπορική και πνευματική δραστηριότητα και αναδείχθηκαν έξω από τόν μακεδονικό χώρο, κυρίως στην Κεντρική Εύρώπη, στη Βόρεια Βαλκανική η στην Άλεξάνδρεια της Αιγύπτου.

Συγκεκριμένα, η πρώτη διάλεξη δόθηκε από τόν καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βιέννης κ. Π. Κ. Ένεπεκίδη με τίτλο «Άπό τούς Καραγιάννηδες της Κοζάνης στους von Karajan της Βιέννης» (σ. 7-30). Με γλαφυρότητα παρουσιάζεται η εξέλιξη της κοζαντικής αυτής οικογένειας από τόν κατ' έξοχήν ιδρυτή της Γεώργιο Καραγιάννη, που έγκαταστά-

θηκε στη Βιέννη γύρω στὰ 1760, ως τὸν σημερινὸ ἀπόγονο της τὸν ἀρχιμουσικὸ Herbert von Karajan. Δύο κυρίως μέλη ἀπὸ τοὺς Καραγιάννηδες συγκεντρώνουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μελετητῆ, ὁ Γεώργιος (1743-1813) καὶ ὁ γιὸς του Θεόδωρος (1810-1873)¹. Ὁ πρῶτος, χάρη στὸ ἑμπορικὸ του δαιμόνιο, ἀποκτὰ σὲ λίγα χρόνια τεράστια περιουσία, καθὼς καὶ τὸν κληρονομικὸ τίτλο φὸν (τάξη τῶν «κληρονομικῶν εὐγενῶν»), ποὺ θὰ τοῦ ἀπονεμηθῆ ἀπὸ τὸν ἐκλέκτορα τῆς Σαξονίας Φρειδερίκο Αὐγούστο τὴν 1 Ἰουνίου 1792. Ὁ δεῦτερος διαπρέπει στὴν ἐπιστήμη, ὀνομάζεται καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης, ἐκλέγεται μέλος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ἀκαδημίας καὶ πρόεδρος της, ἀντιπρόσωπος ἀκόμη τῶν συμπολιτῶν του στὴ Γερμανικὴ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Φραγκφούρτης (1848). Χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐντιμότητα, ἀφοσίωση στὴν ὀρθοδοξία καὶ πίστη στὶς ἀνθρωπιστικὲς ἰδέες. Μετὰ ἀπὸ αὐτόν, ἡ τρίτη γενεὰ καὶ ἔπειτα θὰ περάσῃ στὸν καθολικισμό. Ἡ ἀνάμνηση τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς θὰ ἐπιβιώσῃ ἐντοια στὸς ἀπογόνους. Δυὸ μάλιστα ἀπ' αὐτούς, ὁ Ernst von Karajan (πατέρας τοῦ Herbert) καὶ ἡ ἐξαδέλφη του Ζωὴ Reininghaus-Karajan θὰ ἐπισκεφθοῦν τὸν Μάιο τοῦ 1925 τὴν Κοζάνη, γιὰ νὰ γνωρίσουν τὸν τόπο τοῦ γενάρχη τῆς οἰκογενείας τους καὶ νὰ ἀναζητήσουν ἄλλους Καραγιάννηδες. Ἡ Ζωὴ μᾶς ἄφησε ἓνα ταξιδιωτικὸ κείμενο ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψή της αὐτῆ, γραμμμένο μὲ ἀρκετὴ χάρη καὶ κάποια λογοτεχνικὴ δροσιά. Ὁ συγγρ. τὸ ἐκδίδει γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ (σ. 31-79), σὰν παράρτημα τῆς διαλέξεώς του, στὴ γερμανικὴ πρωτότυπη μορφή του καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση. Οἱ πληροφορίες τοῦ κειμένου παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ καταξιώνουν, νομίζω, τὴν ἐκδόσή του.

Ὡς πρὸς τὴν ὀργανικὴ δομὴ τῆς διαλέξεως μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ὅτι συχνὲς εἶναι οἱ παρεκβολὲς ποὺ ἀναφέρονται πότε στὰ αἴτια τῆς μεταναστεύσεως τῶν Ἑλλήνων, πότε στὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας τῶν Ἀψβούργων, πότε στὴν πνευματικὴ ἢ μουσικὴ κίνηση τῆς Βιέννης καὶ ἄλλοτε στὴ δύναμη τῆς Δημοκρατίας ποὺ ἀναγνωρίζει τὸν τίτλο τοῦ φὸν στὸν τελευταῖο γόνου τῶν ἀστριακῶν Καραγιάννηδων. Εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀρχὴ νὰ πλαισιώνεται τὸ βιογραφούμενο πρόσωπο μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ διεισβόρῃσαν τὸν ὄλικο καὶ πνευματικὸ κόσμο τῆς ἐποχῆς του. Ἡ ἔκταση ὅμως ποὺ καλύπτουν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ (σ. 13-19, 20-21) καὶ ποὺ ξεπερνᾶ τὸ 1/2 τοῦ ὅλου κειμένου μοῦ δημιουργήσε μερικὲς φορὲς τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ Καραγιάννηδες ξεχάστηκαν. Γιὰ τοὺς τελευταίους αὐτοὺς ὁ συγγρ. προσκομίζει νέα βιβλιογραφικὰ δεδομένα. Οἱ βιογραφικὲς ὥστόσο πληροφορίες σὲ ὀρισμένες μόνο λεπτομέρειες συμπληρώνουν τὸ παλαιὸ ἄρθρο τοῦ Ἀντωνίου Σιγάλα (ἀναδημοσιευμένο μὲ προσθήκες ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ Ἐκλαϊκευμένα Μελετήματα, τ. 2, Ἀθῆνα 1971, σ. 112-123), τὸ ὁποῖο ἔχει ὑπόψη τὸ κ. Ἐνεπεκίδης. Ἄν κριθῆ ἐπομένως ἡ παρουσιαζόμενη ἐδῶ ἐργασία ὄχι ὡς κείμενο διαλέξεως, ἀλλὰ ὡς μία γραπτὴ ἱστορικὴ πραγματεία, ὀφείλουμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι δὲν ὑποκαθιστᾶ τὴ μελέτη τοῦ Σιγάλα, οὔτε προσθέτει σ' αὐτὴν οὐσιώδεις καὶ πρωτότυπες μαρτυρίες. Μιὰ τέτοια διαπίστωση φυσικὰ δὲν μειώνει τὴν ἐπιτυχία ποὺ μοιροῦσε νὰ ἔχη τὸ κείμενο σὰν διάλεξη.

Καὶ μιὰ ἀκόμη παρατήρηση. Στὴ σελ. 22 καὶ σημ. 1 ὁ κ. Ἐνεπεκίδης ἐπισημαίνει ἓνα λάθος ὡς πρὸς τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῶν Καραγιάννηδων, ὅτι δηλ. ὁ Γεώργιος Καραγιάννης νυμφεῦθηκε τὴν Περιστέρα τὸ γένος Οἰκονόμου καὶ ὄχι τὴν Περιστέρα τὸ γένος Σταμάτη, ὅπως ἐσφαλμένα μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σιγάλας. Συμβουλευθῆκα τὴ μελέτη τοῦ Σιγάλα καὶ εἶδα ὅτι σὲ δυὸ σημεία (βλ. Ἐκλαϊκευμένα Μελετήματα, ἔ.α., σ. 114 καὶ 115) μὲ σαφῆνεια ἀναφέρεται ὅτι ὁ Γεώργιος Καραγιάννης εἶχε πάρει γιὰ πρώτη γυναίκα τὴν Περιστέ-

1. Ἄς διορθωθῆ τὸ τυπογραφικὸ λάθος τῆς λεζάντας τῆς εἰκ. 3, σ. 23: ἀντὶ 1878 διάβ. 1873. Λάθος ἐπίσης τυπογραφικὸ μᾶλλον εἶναι τὸ ἐπαναλαμβάνόμενο δυὸ φορὲς στὴ σ. 17 καὶ σημ. 1 ὄνομα τοῦ Α. Peetz (ὄχι Peez).

ρα τὸ γένος Οἰκονόμου. Λάθος λοιπὸν δὲν ὑπάρχει. Ἐς μὲν ἐπιτραπῆ ἐξ ἄλλου νὰ σημειώσω ὅτι ὁ κ. Ἐνεπεκίδης μνημονεύει δύο φορές τὴ μελέτη τοῦ Σιγάλα, μὰ στὴ σ. 11 γιὰ νὰ τονίσῃ κυρίως τὴ συνάντησιν τοῦ Σιγάλα μὲ τὸν Ernst καὶ τὴ Ζωὴ φὸν Κάραγιαν, καὶ ἄλλη μία στὴ σ. 22, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσῃ τὸ παραπάνω ἀνύπαρκτο λάθος. Αὐτὴ ἡ ἀποσιώπησις ἀναμφισβήτητα δημιουργεῖ προβλήματα ὡς πρὸς τὴν καλύτερη ἐνημέρωσιν τοῦ ἐρευνητῆ, τὴ στιγμὴ ποὺ τὰ $\frac{2}{3}$ περίπου τῆς διαλέξεως τοῦ κ. Ἐνεπεκίδου καλύπτονται ἀπὸ τὰ ἀναφερόμενα στὴ μελέτη τοῦ Σιγάλα.

Ἡ δεῦτερα διάλεξις ὀφείλεται στὸν καθηγητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου. Φέρει τὸν τίτλον «Μητροφάνης Κριτόπουλος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀπὸ τὴν Βέρεια» (σ. 81-105). Ξεκινώντας ἀπὸ τὶς σπουδαιότερες πηγὰς καὶ βοηθήματα ὁ συγγρ. μᾶς περιγράφει σὲ σφαιρικὴ μορφή τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ βεροιώτη ἐκκλησιαστικοῦ ἀνδρα σὲ μὴ περίοδον ἀρκετὰ ὀδυνηρὴ καὶ πολυτάραχῃ (ζῆ ἀπὸ τὸ 1589 ὡς τὸ 1639) γιὰ τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ὁ Κριτόπουλος ὑπῆρξε ὁ κατ' ἐξοχὴν εὐνοούμενος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως. Σ' ἐκείνον θὰ στηρίξῃ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τὶς πιὸ χρηστὰς ἐλπίδες γιὰ τὴν καλύτερην ἀντιμετώπισιν τῆς καθολικῆς προπαγάνδας. Γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ μάλιστα τὴν τραγικὴν προσπάθειάν του ποὺ στρεφόταν κατὰ τῶν Λατίνων θὰ φροντίσῃ μὲ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον νὰ σταλῆ ὁ ἐλπιδοφόρος νέος στὴν Ἀγγλίαν, ὥστε μακριὰ ἀπὸ τὴ Ρώμην (καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου) νὰ διευρύνῃ τὸν κύκλον τῶν γνώσεων, ἀλλὰ καὶ τῶν γνωριμιῶν του. Ἡ μορφωτικὴ αὐτὴ πολιτικὴ τοῦ Λουκάρεως συνέπιπτε μὲ τὶς γενικὰς ἐπιδιώξεις τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία εὐνοοῦσε τὴς ἐπαφὰς μὲ τὸν ὀρθόδοξον ἀνατολικὸν κόσμον. Ἐτεῖ ὁ Κριτόπουλος, μέσα σὲ εὐνοϊκὰς συνθήκας ποὺ θὰ τὴς ζήλευε κανεὶς ἀκόμη καὶ σήμερον, προστατευόμενος τοῦ ἰδιοῦ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τοῦ Καντέρμπουρου Abbot, θὰ σπουδᾷσιν ἐπὶ πέντε χρόνια στὴν Ὁξφόρδην. Ἐπειτα, παρὰ τὴν ἔντονην ἀντίδρασιν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, θὰ περιέλθῃ τὶς σπουδαιότερες γερμανικὰς πόλεις (Ἀμβούργον, Βρέμη, Ἐλμσταδτὴν, Βίτεμπεργκ, Νυρεμβέργην, Αἰλδολφ, Τυβίγγην, Στουτγάρδην, Στρασβούργον), θὰ γνωρίσῃ ἀπὸ κοντὰ τὶς ἀποχρώσεις τῆς Προτεσταντικῆς Ἐκκλησίας, θὰ διαδώσῃ τὶς δογματικὰς ἀπόψεις τῆς Ὀρθοδοξίας, θὰ κατέβῃ στὴ Γενεύην καὶ στὴ Βενετίαν, γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ τελικὰ στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἀλεξάνδρειαν.

Τὴ μόρφωσιν ποὺ πήρε ὁ Κριτόπουλος, χάρι καὶ στὴν παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, καὶ στὶς προσωπικὰς γνωριμίας καὶ στὴν πολυχρόνιον παραμονὴν στὴν Ἀγγλίαν καὶ Γερμανίαν, δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ τὴ συναντήσῃ κανεὶς σὲ ἄλλο

1. Θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω μία ἐνδιαφέρουσα, νομίζω, μαρτυρία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἀνέκδοτον ἔγγραφο, σχετικὰ μὲ τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ρώμης, ὅταν ἔγινε γνωστὸ ὅτι ὁ Μητροφάνης Κριτόπουλος ἐστάλη ἀπὸ τὸν Κύριλλον Λουκάρι στὴν Ὁξφόρδην γιὰ σπουδὰς. Συγκεκριμένως ἡ Sacra Congregatio de Propaganda Fide στὴ συνεδρία τῆς ὑπ' ἀριθμ. 32 τῆς 8 Μαρτίου 1625 ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ στὸν ἀποστολικὸν νοῦντιστον τοῦ Βελγίου τὴ φροντίδα νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν Μητροφάνην ἀπὸ τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης καὶ νὰ τὸν κατευθύνῃ σὲ καθολικὰ «γυμνάσιον» (!). Τὸ σχετικὸν ἔγγραφο βρίσκεται στὸ Archivio Pro pag. F i d e - Acta, τ. 3 (1622-25), φ. 201^v-202^r (Congregatio 32). Τὸ κεϊμένον του εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Ex eiusdem nuntij (δηλ. nuntij Belgici: βλ. φ. 201^r) literis recitavi (ὁ εἰσγυόμενος καρδινάλιος A. Barberini) in O x o n i e n s i A c a d e m i a A n g l i a e Metrophanem quendam Graecum a Cyrillo, Constantinopolitano Patriarcha, illuc, ut creditur, missum, studijs haereseum operam dare, ibique expensis Pseudoarchiepiscopi Cantuariae sustentari, Patres (ἐνν. τῆς Προπαγάνδας) autem, id aegre ferentes, mandarunt scribi nuntio, ut curaret d(ictum) Metrophanem ab illa Academia ad Catholica Gymnasia abduci».

λόγιο τής εποχής του. Ἡ προσφορά του ἐξ ἄλλου στή θεολογική φιλολογία ὑπῆρξε σημαντική, ἐνῶ δὲν θά ἦταν ὑπερβολή ἂν χαρακτηριζόταν ὡς ὁ ἱκανότερος Ἑλληνας ὀρθόδοξος πρεσβευτής στίς προτεσταντικές χῶρες τοῦ Βορρᾶ. Στίς σχέσεις ἀκριβῶς τοῦ Κριτόπουλου μέ τοὺς Ἀγγλους καί τοὺς Γερμανοὺς ἔχει ρίζει, καί πολύ σωστά, τὸ μεγαλύτερο βάρος ἢ νεότερη ἱστορική ἔρευνα ἀναφερόμενη στήν κίνηση τῶν ἰδεῶν.

Ἐχομε ὅμως μαρτυρίες πού νά δια φωτίζουσι τίς τυχόν σχέσεις τοῦ Κριτόπουλου μέ τοὺς καθολικούς ἢ τήν ἐπίσημη Καθολική Ἐκκλησία; Ὁ γνωστός ἰησοῦτης ἱστορικός Georg Hofmann μέ τίς ἔρευνές του στό ἱστορικό ἀρχεῖο «de Propaganda Fide» ἀπέδειξε ὅτι ὁ Μητροφάνης ὡς πρωτοσύγκελλος τοῦ γέροντα πατριάρχη Γεράσιμου καί ἰδίως ὡς πατριάρχης Ἀλεξανδρείας διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ φραγκισκανοὺς μισσιοναρίους ἐγκατεστημένους στό Κάιρο, ἀπό τοὺς ὁποίους καί προμηθεύθηκε βιβλία τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (π.χ. τῆ Summa τοῦ Θωμᾶ Ἀκυϊνάτη, τὰ ἔργα τοῦ καρδινάλιου Roberto Belarmino κ.ά.), καθῶς καί μέ τοὺς λατινοὺς ἐπόπτες τῶν Ἀγίων Τόπων¹. Πολύ πιό ἐνδιαφέρουσες ὅμως εἶναι οἱ δύο ἐπιστολές πού ὁ Μητροφάνης ἀπήλυθε στόν καρδινάλιο Antonio Barberini (προσῆρο μάλιστα τῆς Propaganda Fide), τήν 20 Ἰανουαρίου καί 25 Μαΐου 1637. Μέ αὐτὲς ζητοῦσε νά μεριμνήσῃ ὁ καθολικός ἀξιωματοῦχος, ὥστε ἓνα ἢ δύο ἑλληνοπόουλα (ἀνεψιοί τοῦ Κριτόπουλου) νά εἰσαχθοῦν στό περίφημο Ἑλληνικό Κολλέγιο τῆς Ρώμης. Ἡ Προπαγάνδα μέ εὐχαρίστηση ἀπήντησε στόν Μητροφάνη τήν 23 Μαΐου 1637 ὅτι θά φροντίσῃ νά γίνουσι δεκτοί οἱ δύο ἀνεψιοί του στό γνωστό Κολλέγιο².

Οἱ πληροφορίες αὐτὲς θέτουσι, νομίζω κατὰ τρόπο σοβαρό, τὸ πρόβλημα τῆς στάσεως γενικῶς τοῦ Κριτόπουλου ἀπέναντι στίς ἄλλες χριστιανικές Ἐκκλησίες σὲ ἐποχὴ ἔντονου φανατισμοῦ καί ὀξύνσεως τῶν παθῶν. Κι' αὐτό, γιατί στό πρόσωπο τοῦ Μητροφάνη συναντοῦμε τήν ξεχωριστὴ καί ἐντυπωσιακὴ περίπτωση τοῦ ὀρθόδοξου ἱερωμένου, ὁ ὁποῖος μορφώθηκε σὲ εὐρωπαϊκὲς χῶρες μὴ καθολικὲς μέ τὴ φροντίδα τοῦ πιό σφοδροῦ ἀντιπαλου τοῦ καθολικισμοῦ, τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως, καί πού ὅταν ἐπιστρέψῃ στήν πατρίδα του ἐνδιαφέρεται νά στείλῃ ἑλληνοπόουλα γιὰ νά σπουδάσουσι στήν καρδιά τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, στή Ρώμη, στό Παπικό Ἑλληνικό Κολλέγιο. Πῶς μορεῖ κανεῖς νά ἐξηγήσῃ τὴν πλήρη αὐτὴ μεταστροφή τοῦ Μητροφάνη; Κατέληξε μίπως στό συμπέρασμα ὅτι οἱ καθολικοὶ βρίσκονται πλησιέστερα πρὸς τὴν ὀρθοδοξία; Γι' αὐτὸ ἄραγε καί φέρθηκε μέ ψυχρότητα πρὸς τοὺς παλαιοὺς φίλους του προτεστάντες, μέ τοὺς ὁποίους δὲν ἀνταλλάσσει ἐπιστολές ἀπὸ τότε πού θά ἐπιστρέψῃ στήν πατρίδα του (βλ. σ. 102-103); Καί νά σκεφθῆ κανεῖς ὅτι ὁ Μητροφάνης ἀλληλογραφεῖ μέ τὸν καρδινάλιο Barberini στό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1637, ἓνα χρόνο δηλ. πρὶν ἀπὸ τὸν τραγικὸ θάνατο τοῦ μεγάλου εὐεργέτη του Κ. Λουκάρεως, στό διάστημα πού ὁ τελευταῖος αὐτὸς ἀγωνίζεται ἀπελπισμένα κατὰ τῶν καθολικῶν. Ἀπὸ τὰ 1637 ἐπομένως, ἂν ὄχι καί πιό πρὶν, ὁ Μητροφάνης εἶναι βέβαιο ὅτι ἀκολουθεῖ γραμμὴ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Λουκάρεως. Δὲν φαίνεται νά βλέπῃ σὰν τρομεροὺς

1. Βλ. G e o r g H o f m a n n S. J., 'Griechische Patriarchen und römische Päpste. Untersuchungen und Texte. III, Metrophanes Kritopoulos, OC τ. XXXVI-2 (Octobri 1934), σ. 76-77, 82.

2. Βλ. τὰ ἔγγραφα στοῦ H o f m a n n, ἔ.ά., σ. 80-81. Στόν κατάλογο ὡστόσο τῶν μαθητῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου δὲν ἀναφέρεται κανεὶς ἀνεψιὸς τοῦ Μητροφάνη (αὐτόθι, σ. 77). Ἡ σχετικὴ ἀπόφαση τῆς Προπαγάνδας ἐλήφθη στήν ὑπ' ἀριθμ. 231 συνεδρία τῆς τῆν 11 Μαΐου 1637. Ὁ καρδινάλιος Barberini μάλιστα πρότεινε «*velle unum ex dictis adolescentibus sustentare suis impensis, reliquo scuta sex menstrua decrevit pro illius alimentis, donec sua studia perficiat*» (βλ. τὸ κείμενο στό A r c h. P r o p. F i d e - A c t a, τ. 12, 1636-1637, φ. 293v).

έχθρους τούς λατίνους. Δέν ξέρω λοιπόν αν ήταν τολμηρό νά σκεφθώ ότι ο Μητροφάνης ένσυνειδητα πράγματι, χωρίς ψυχολογικές πιέσεις, έθετε τήν ύπογραφή του στά πρακτικά τής συνόδου τής 24 Σεπτεμβρίου 1638, με τήν όποία άναθεματιζόταν ο Λούκαρις ως καλβινιστής. Ό βίαιος θάνατος του προστάτη του τόν συγκλόνησε άναμφισβήτητα, αλλά φαίνεται ότι μάλλον δέν συμφωνούσε με τίς ιδέες του¹.

Ή διάλεξη-μελέτη του κ. Άναστασίου, γραμμένη με σαφήνεια και μέθοδο, καθώς θίγει τά βασικά προβλήματα τής ζωής και τών πράξεων μιάς ήγετικής φυσιογνωμίας τής πνευματικής Ιστορίας μας, μοδ έξασφάλισε τή δυνατότητα νά αναπτύξω τίς παραπάνω σκέψεις. Πρέπει δέ νά άναγνωρισθί ότι μιά μελέτη χτυπά στόν στόχο, όταν προσφέρει τίς προϋποθέσεις γιά περαιτέρω έρευνα.

Ή τρίτη κατά σειρά διάλεξη άνήκει στόν έπ ιστημονικό συνεργάτη του ΙΜΧΑ κ. Ίωάννην Α. Παπαδριανόν. Ό τίτλος τής είναι: «Ένας μεγάλος Μακεδόνας άπόδδημος: Εϋφρόνιος Ραφαήλ Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς» (σ. 107-133). Ή διάλεξη αυτή έκτυπώθηκε και σέ χωριστό τεύχος άπό τόν Σύνδεσμο Γραμμάτων και Τεχνών Νομού Κοζάνης (άρθρο. δημοσιεύματος 9, Θεσσαλονίκη 1973). Το περιεχόμενό τής έγινε γνωστό και άξιολογήθηκε χάρη σέ κριτικές δικών μας και ξένων (βλ. π.χ. Μ.Υ. Stojanović στα «Balkanica» 4(1973), σ. 667, ή J. Tarnanides στο «Cyrillicmethodianum» 2 (1972-73), σ. 203-204).

Με τή μελέτη αυτή, που βασίζεται σέ πηγές έκδεδομένες και άνέκδοτες (προερχόμενες άπό τή Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης), στοιχειοθετείται και τεκμηριώνεται ή ζωή ενός δραστήριου διδασκάλου και λογίου, του Κοζανίτη Χαρίτωνος ή Χαρισίου Παπαγιαννούσης-Πόποβιτς (1772-1853), που κατά περίεργο τρόπο θά αλλάξει τή βαπτιστικό του σέ Εϋφρόνιος Ραφαήλ². Πολύ σωστά ο συγγρ. άποσαφηνίζει άρχικά τούς λόγους που προκάλεσαν τó μεταναστευτικό ρεύμα τών Μακεδόνων πρós τήν Κεντρική Εϋρώπη και ιδίως πρós τίς χώρες τής Αυτοκρατορίας τών Άψβούργων (σ. 109-110)³. Έτσι έξω άπό τή Μακεδονία έπισημαίνουμε τήν εξέλιξη του Παπαγιαννούση, πατέρα, που θά άναδειχθί σέ άξιο μητροπολίτη Βελιγραδίου (στά 1783), ως Διονύσιος, και σέ έπίσκοπο Βούδας άργότερα (στά 1790), ενώ ο αυτοκράτορας τής Αϋστρίας Φραγκίσκος Β' θά άνακηρύξει πατέρα και γιό σέ εύγενείς (1797) άπόνεμόντάς τους τόν γνωστό τίτλον von. Ό γιός, Εϋφρόνιος Ραφαήλ, συμπληρώνει τίς σπουδές του στίς ούγγρικές πόλεις Sopron, Késmárk και Sárosratak, καθώς και στή Βιέννη. Έπειτα θά προσφέρει τίς πολύτιμες ύπηρεσίες του σαν δάσκαλος στα σχολεία τών έλληνικών παροικιών τής Πέστης, τής Βιέννης, του Τέμεσβαρ και ιδιαιτέρα του Σεμλίνου (Zemun). Ό συγγρ. παραθέτει άνέκδοτα ως σήμερα γραπτά δοκίμια μαθητών του Εϋφρονίου Ραφαήλ. Τά δοκίμια αυτά παρουσιάζουν ειδικό ένδιαφέρον και γιά τήν ιστορία τής Παιδαγωγικής και γιά τή μέθοδο τής μεταφοράς τών άρχαίου κειμένου στή νεοελληνική. Έα σημειωθί έξ άλλου ότι τά παραπάνω μαθητικά γραπτά συντάχτηκαν στο «τρίτο» Έλληνομουσειό του Σεμλίνου, ένδειξη άσφαλώς τής έλληνικής έκπαιδευτικής παραδόσεως στή πόλη αυτή. Ποιά όμως ήταν τά (προηγούμενα); άλλα δύο scho-

1. Πρβλ. παρόμοια στάση και του Μελετίου Συρίγου άπέναντι στόν θάνατο του ειργέτη του (Κ. Λουκάρεως): Ζ α χ. Ν. Τ σ ι ρ π α ν λ ή, Μελέτιος Συρίγος (1586-1664), «Γρηγόριος ο Παλαμής», τ. 54 (1971), σ. 163.

2. Δέν γνωρίζω γιά ποιά αίτια άλλαξε τó δνομά του, άφου δέν άκολούθησε τó έκκλησιαστικό στάδιο. Έτσι συνηθιζόταν τήν εποχή εκείνη, ή μήπως όφειλόταν σέ προσωπικούς λόγους (σέ ιδιορρυθμία) του Παπαγιαννούση; Ό βιογράφος του στο μέλλον θά προβληματισθί κάπως επάνω στο θέμα αυτό.

3. Τά άναφερόμενα εδώ συμπληρώνουν τά γραφόμενα στόν ίδιο τόμο (σ. 13) άπό τόν κ. Ένεπεκίδη.

λεία και ποιά ή τύχη τους; Είναι ένα θέμα που άξίζει να έρευνηθί σέ όλες του τις διαστάσεις και έλπίζουμε ό συγγρ. να προχωρήσει στη διαπραγματέυση του¹. Άξίζει άκόμη να τονισθί ή σημασία του άνέκδοτου λευκάματος του Εύφρονίου Ραφαήλ που βρήκε ό συγγρ. στη Δημοτική Βιβλιοθήκη τής Κοζάνης. Άπό άποσπάσματα του περιεχομένου του που δημοσιεύονται καταλαβαίνουμε κάπως τόν ευρύ κύκλο τών γνωριμιών του Κοζανίτη λόγιου. Άνάμεσα στα σημειώματα που περιλαμβάνει τό λεύκωμα αυτό διακρίνουμε και εκείνο που έγραψε ό Γεώργιος Ίωάννου Καραγιάν στις 2 Ίουλίου 1796 (σ. 130). Χαρακτηρίζει δε τόν έαυτόν του θείο του Εύφρονίου. Πρόκειται βέβαια για τόν άρχηγό τής περίφημης οικογένειας τών Καραγιάννηδων (βλ. λίγο πιό πάνω). Θά ήταν, νομίζω, χρήσιμο να μνημονευθί ή συγγένεια τών δύο οικογενειών και να εξακριβωθούν οι τυχόν άλληλεπιδράσεις τους. Τό ίδιο έπίσης ισχύει και για τόν Γεώργιο Χαρίση (σ. 131), θείο του Ραφαήλ, ή για τόν Δημήτριο Πόποβιτς (άπλη συνωνυμία).

Τό ύλικό που έχει στα χέρια του ό κ. Παπαδριανός είναι άρκετά ένδιαφέρον, και ευχόμεθα, με τή χρησιμοποίηση και άλλων άνεκδóτων έγγραφών από γιουγκοσλαβικά ίδιως άρχεία (όπως τής έλληνικής παροικίας του Σεμλίνου), να μέσι διάλεξι εύχymους πνευματικούς καρπούς, άπαραίτητους για τήν ιστορία του άπόδημου μακεδονικού Έλληνισμού.

Ή τετάρτη και τελευταία διάλεξι, που συνοδεύεται από πλούσια βιβλιογραφία, έγινε από τόν κ. Τάσο Άθ. Γριτσόπουλον δ.φ., και έχει τίτλο «Γεώργιος Ζαβίρας, ό Σιατιστεύς, θεράπων του λόγιου Έρμού και του κερδóφου» (σ. 135-184). Και με τή διάλεξι αυτή μεταφερόμαστε στο κλίμα του 17ου και 18ου αί., στα προβλήματα τών Δυτικομακεδόνων άποδήμων. Άνάμεσα σ' αυτούς τήν σπουδαιότερη ίσως θέση κατέχει ό Σιατιστινός Γεώργιος Ζαβίρας (1744-1804), ό όποιος ένωρίς εγκαταστάθηκε στην Ούγγαρία, όπου έπιδόθηκε στο εμπόριο, αλλά πιό πολύ στα Γράμματα. Ό συγγρ. άναγνωρίζει ότι νέα πράγματα δέν φέρνει στην επιφάνεια για τόν Μακεδόνα αυτόν λόγιον (σ. 137) και βασίζεται άρκετά στην εργασία του Ούγγρου καθηγητή και φιλέλληνα Άνδρέα Ηοrνáth «Ή ζωή και τά έργα του Γεωργίου Ζαβίρα, Budapest 1937». Ή υπόμνηση ώστόσο τών προβλημάτων τών σχετικών με τήν πνευματική αυτή φωτισμότητα, τά όποια άναμένουν τή λύση τους από τους Έλληνες, ιδίως, έρευνητές, άποτελεί και έθνικό και έπιστημονικό χρέος. Τά σπουδαιότερα έργα του Ζαβίρα, άν έξαιρέσει κανείς τή «Νέα Έλλάδα», ένυπόκεινται άνέκδοτα στη βιβλιοθήκη τής Βουδαπέστης. Με τις βιβλιογραφικές ύποδείξεις του άρθρου αυτού του κ. Γριτσόπουλου μπορεί κανείς άνετα να ξεκινήσει για νά φτάσει σε μιá έμπεριστατωμένη μελέτη που θά αξιολογή και θά άνθολογή άκόμη τις άνέκδοτες πραγματείες του Ζαβίρα, οι όποιες γράφτηκαν με έπιστημονική μέθοδο, ώστε σήμερα να κατέχουν πρωτεύουσα θέση μέσα στον Έλληνικό Διαφωτισμό.

ZAX. N. ΤΣΙΡΠΑΝΑΗΣ

Γεωργίου Ίωάννου Ζαβίρα, Νέα Έλλάς ή Έλληνικόν Θεάτρον. Άνατύπωσις Α' έκδόσεως. Έπιμέλεια-Εισαγωγή-Εύρετήριον Τάσου Άθ. Γριτσόπουλου δ.φ., Άθήναι 1972, 8ο, σελ. XLVIII + ο' + 609. (Έκδ. Έταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, Έπιστημονικά πραγματεία. Σειρά φιλολογική και θεολογική, άρθ. 11).

Άν θέλει να τιμήσει κανείς τή μνήμη ενός λόγιου, τότε πρέπει να μελετήση και να εκδώσει τό έργο που μέσ άφησε. Θά είναι ή πιό ειλικρινής εκδήλωση εύγνωμοσύνης και

1. Με τά προσαγόμενα νέα στοιχεία διορθώνονται τά παλαιά σφάλματα του Τρύφ. Ε. Εύαγγελίδου, Ή παιδεία έπί τουρκοκρατίας, τ. 2, Άθήναι 1936, σ. 440 σημ. 1. Έχει όμως καμιά σχέση ό Εύφρόνιος με τόν Σωφρόνιο Πόποβικ, που δίδαξε στην Πέστη, όπως άναφέρει ό Ευαγγελίδης (αυτόθι, σ. 405);